

ВІДГУК

офіційного опонента

на дисертацію Крамченкової Віри Олександрівни

**«Психологія функціонування сімейної системи при тютюнопалінні»,
поданої на здобуття наукового ступеня доктора психологічних наук
за спеціальністю 19.00.01 – загальна психологія, історія психології**

Дисертаційне дослідження Віри Олександрівни Крамченкової присвячено розв'язанню актуальної проблеми загальної психології і соціальної практики – виявленню психологічних особливостей функціонування сімей різного типу, які мають тютюнову залежність. Глобальний характер поширеності тютюнопаління, визнання його безумовно шкідливого впливу на курця та його найближче оточення, суспільне здоров'я в цілому, спонукали цілу низку досліджень, спрямованих на обґрунтування стратегій профілактики паління. Очевидним є те, що тютюнопаління, як девіантна форма поведінки, відбивається на взаєминах у сім'ї. Втім, проблема функціонування сімейної системи при тютюнопалінні залишається маловивченою у психології. Отже, актуальність дисертації В.О. Крамченкової, що присвячена дослідженню психологічних закономірностей, механізмів та специфіки функціонування сімейної системи на різних етапах життєвого циклу сім'ї при тютюнопалінні, не викликає сумнівів.

Дослідження важливе і з практичної точки зору, оскільки його авторка здійснює певний внесок у розробку нових і систематизацію вже наявних у практичній психології методів психодіагностики індивідуальних та сімейних сенсів паління, заміщення палінням «психологічного голоду» та мотивації відмови від паління; надає рекомендації щодо урахування системних сімейних процесів у організації психологічного супроводу відмови від паління.

Структура дисертації традиційна: вона складається зі вступу, п'яти розділів, висновків, списку використаної літератури та додатків. Звертає на себе увагу логічно виправдана послідовність дисертаційної роботи В.О. Крамченкової, яка в

повній мірі відповідає меті та завданням дослідження. Дисертація написана літературною науковою мовою.

Ступінь обґрунтованості наукових положень, висновків і рекомендацій, сформульованих в роботі В.О. Крамченкової, високий та у повній мірі відповідає тому рівню, який задається в сучасних докторських дисертаціях. Дисертанткою проаналізовано достатню кількість нових і класичних першоджерел з проблеми. Дисертаційна робота засвідчує ґрунтовне знайомство авторки з науковою літературою з обраної проблеми, її вміння систематизувати джерела, критично їх розглядати, аналізувати зміст, виокремлювати суттєве, визначати головне у сучасному стані вивчення проблеми дослідження. Формулювання об'єкта, предмета, мети та завдань дослідження, хоча з деякими застереженнями, в цілому є чітким і конкретним та здійснено на належному науковому рівні.

Заслуговує на позитивну оцінку підбір і застосування методологічного апарату та організація емпіричного дослідження, що забезпечили *надійність і високу вірогідність отриманих результатів*. Методи і методики дослідження, які застосовувались авторкою, цілком відповідають його предмету, меті та завданням. Одним з позитивних моментів роботи є розробка та доведення валідності і надійності авторського психодіагностичного інструментарію, який застосовується разом з відомими психодіагностичними методиками. Дослідницька вибірка є, на наш погляд, репрезентативною. Математико-статистична обробка результатів цілком коректна і відповідає природі отриманих даних та досліджуваних феноменів.

В роботі чітко і у повній мірі сформульовано наукову новизну, адекватно представлено теоретичну та практичну значущість одержаних результатів, з положеннями яких, ми в цілому погоджуємось. Отримані дослідницькі результати, на нашу думку, є досить вагомими як для загальної, так і для прикладної психології, пройшли належну апробацію в ході роботи наукових конференцій та практичної викладацької роботи авторки, про що є відповідні свідчення, та впровадження в наукову, практичну та освітню діяльність.

У першому розділі роботи авторкою представлено детальний аналіз існуючих досліджень тютюнопаління, розкрито особливості паління як сімейної проблеми. Дисертантка систематизувала основні психологічні підходи до дослідження сім'ї, показала евристичну плідність інтеграції системного підходу із положеннями символічного інтеракціоналізму, конструктивізму та когнітивно-поведінкової психології та визначила загальні закономірності функціонування сімейної системи, що доцільно застосовувати при аналізі сімейного функціонування при тютюнопалінні.

Одним з помітних результатів теоретичного аналізу проблеми є, на нашу думку, систематизація авторкою психологічних теорій тютюнової адикції (рис. 1.2 – 1.5) та чітке визначення методологічних засад дисертаційного дослідження в яких інтегруються системний підхід, положення символічного інтеракціонізму, функціональний, девелопменталістський та раціонально-емотивний підходи до дослідження сім'ї.

У другому розділі представлено розроблену авторкою рівневу модель функціонування сімейної системи при тютюнопалінні (с.109), операціоналізовано її компоненти, створено концепцію сімейної семантизації паління, яка пояснює феномени сімейної системи при тютюнопалінні та механізм його маніфестації і фіксації. Слід зазначити, що методичний огляд діагностичних засобів дослідження функціонування сімейної системи при тютюнопалінні, наведений у цьому розділі, є повним і обґрунтованим, враховує рівень сімейного функціонування та етапи життєвого циклу сім'ї. Також у цьому розділі представлено дані щодо розробки авторських методик діагностики уявлень про вплив паління на сімейне функціонування, психологічних установок щодо паління, заміщення палінням психологічного голоду та мотивації відмови від паління, та їх відповідність психометричним вимогам.

Третій розділ «Семантизація паління на різних рівнях функціонування сімейної системи» присвячено емпіричному дослідженню особливостей та типології репрезентації паління у сімейній історії, системі сімейних уявлень та в індивідуальній картині світу членів сім'ї з урахуванням тютюнового статусу

особистості та сім'ї в цілому. Дисертантка, експериментальним шляхом, визначила психологічні закономірності міжпоколінної сімейної трансляції патернів тютюнової поведінки, показала варіативність уявлень про вплив паління на реалізацію сімейних функцій та їх роль у створенні психологічного клімату сімей із різним тютюновим статусом. Авторкою переконливо доведено зв'язок уявлень про вплив паління на диференційовану реалізацію функцій сім'ї із базовими компонентами сімейного функціонування при тютюнопалінні.

У четвертому розділі було розкрито процесуальні особливості функціонування сімейної системи при тютюнопалінні на етапі молодого сім'ї, сім'ї з підлітками та сім'ї «спорожнілого гнізда», доведено стабілізацію сімейної системи, в тому числі дисфункціональних патернів, на більш пізніх етапах життєвого циклу сім'ї. Показано особливості функціонування сімейної системи та характеристик сімейної взаємодії на зазначених етапах життєвого циклу сім'ї із тютюнопалінням у залежності від типу уявлень про вплив паління на реалізацію сімейних функцій. Доведено значення протиріччя між наявністю у сім'ї курців та уявленнями про негативний вплив паління на реалізацію сімейних функцій у порушеннях функціонування сімейної системи, зокрема у порушеннях балансів автономії-близькості, ригідності-пластичності, погіршанні подружньої та батьківсько-підліткової взаємодії. Хочеться звернути увагу на те, що авторкою, на основі результатів емпіричного дослідження, показано символічне використання паління у сімейній комунікації. Цей фрагмент дослідження, на наш погляд, має особливе практичне значення.

У п'ятому розділі авторкою визначено типологію, особливості та структуру тютюнової поведінки. Показано її взаємообумовленість смисловими конструктами (установками, уявленнями та переконаннями), що визначають індивідуальні компенсаторні очікування та очікування у просторі сімейної взаємодії від паління. Експериментально доведено взаємозв'язок компонентів тютюнової поведінки із базовими компонентами функціонування сімейної системи та параметрами подружньої та батьківсько-підліткової взаємодії відповідно до етапу життєвого циклу сім'ї. Показано символічний зміст

складових тютюнової поведінки у сімейному просторі на різних етапах життєвого циклу сім'ї. Дисертанткою представлено типологію мотивації відмови від паління та доведено поєднання індивідуальних та сімейних предикторів у її детермінації (розд.5.3.).

Повнота викладу результатів дослідження в опублікованих роботах. Матеріал дисертації добре структурований, а результати і виявлені закономірності детально проаналізовані. Основні результати дослідження відображені в 47 публікаціях: 1 одноосібній монографії, 1 статті у закордонному періодичному виданні з психології, яке включене до наукометричних баз даних; 23 статтях у фахових виданнях з психологічних наук, затверджених ДАК МОН України, з яких – 1 фахова стаття, включена до наукометричної бази Web of Science, 9 фахових статей, включених до інших наукометричних баз; 1 статті у вітчизняному виданні, яке включено до зарубіжних наукометричних баз; 5 статтях у інших наукових виданнях та 15 тезах доповідей у збірниках матеріалів наукових конференцій, 1 навчальному посібнику, рекомендованому МОН України для студентів вищих навчальних закладів.

Висновки дисертації, хоча і є надто розлогими, на наш погляд, в цілому відображають основні здобутки теоретичного та емпіричного дослідження здобувачки, розкривають ступінь розв'язання поставлених дослідницьких завдань та визначають перспективи подальших наукових досліджень в ініційованому напрямі. Таким чином, структурні частини дисертаційної роботи В.О.Крамченкової внутрішньо пов'язані між собою і становлять органічну єдність. Автореферат ідентичний змісту та основним положенням дисертації. За своїм змістом та оформленням дисертаційна робота та автореферат відповідають вимогам ДАК МОН України, які висуваються до докторських дисертацій.

Позитивно оцінюючи дисертаційну роботу здобувачки, високий теоретико-методологічний і методичний рівень проведеного дослідження, вважаємо за необхідне висловити деякі зауваження, побажання та рекомендації:

1. Потребує уточнення формулювання першого завдання роботи (с.22), оскільки у завданнях мають відобразитись не тільки процесуальні моменти

певного етапу дослідження, а і результати, які мають бути одержані за допомогою теоретичного аналізу проблеми. Тим більше, що результати є і доволі цікаві.

2. У дисертаційній роботі авторка розглядає паління як компенсаторно-захисну активність особистості, що узгоджується з цілою низкою відомих теорій. В цьому контексті було б доцільно визначити роль і місце паління в структурі копінг-стратегій особистості, які виникають як реакція на несприятливі життєві обставини. Тим більше, що така практика є доволі поширеною.

3. Дисертантка визначає стадіальну динаміку та особливості функціонування сімейної системи при тютюнопалінні у залежності від суб'єктивної семантики паління в сім'ї на трьох етапах життєвого циклу сім'ї – етапі молоді сім'ї, сім'ї з підлітками та сім'ї, яка виконала батьківську функцію (розд.4). Аналіз динаміки сімейного функціонування був би більш повним, якби була надана психологічна характеристика інших етапів життєвого циклу сім'ї, розглянуті особливості неповних сімей, сімей інших типів.

4. В дисертації операціоналізовано поняття «психологічний голод» та подано розробку авторської методики «Тютюнопаління як заміщення психологічного голоду». Проте категорія «психологічний голод» (або «психологічний дефіцит») визначена, на наш погляд, недостатньо чітко. Потребує додаткового роз'яснення що саме характеризує це поняття – психологічні сенси паління чи депривовані потреби особистості.

5. Наскільки ми розуміємо, практика паління у сім'ї не є сталою. Деякі члени сім'ї кидають курити, деякі – знов повертаються до цієї звички протягом різних життєвих циклів або етапів сімейного життя. Поза увагою дослідження залишилося виявлення особливостей функціонування сімейної системи в умовах кризи підчас відмови від паління одного з членів сім'ї. Така ситуація є доволі поширеною і має вагомим практичне значення.

6. У дисертаційному дослідженні запропоновано рекомендації щодо врахування системного сімейного контексту у організації психокорекційної роботи щодо відмови від паління. Разом з цим, у розробці таких рекомендацій, на

наш погляд, необхідно виходити з основних, найбільш загальних ресурсів сім'ї не заглиблюючись у деталі оскільки сімейний контекст є дуже мінливим.

7. Загальні висновки дисертаційного дослідження є занадто розлогими із зайвою, як на наш погляд, деталізацією. Хоча це і не применшує вагомість одержаних авторкою результатів, але не дозволяє у повній мірі відділити більш вагомі результати від менш вагомих.

Разом з цим, зазначені недоліки не знижують загальної наукової та практичної значущості дослідження В.О. Крамченкової. Аналіз дисертаційної роботи, автореферату й опублікованих наукових праць здобувачки дає підставу стверджувати, що: на захист представлена самостійна, цілісна науково-дослідна робота з актуальної проблеми загальної психології; робота виконана на належному теоретичному рівні; є завершеною науковою працею, в якій отримані нові науково обґрунтовані результати, що в сукупності вирішують важливу для галузі загальної психології наукову проблему.

Висновок. Дисертація В.О. Крамченкової «Психологія функціонування сімейної системи при тютюнопалінні» в цілому відповідає вимогам пп. 9, 10, 12, 13 «Порядку присудження наукових ступенів», затвердженого постановою Кабінету Міністрів № 567 від 24.07.2013 р. (зі змінами, внесеними згідно з Постановами КМУ №656 від 19.08.2015 р., №1159 від 30.12.2015 р. та №567 від 27.07.2016 р.), які висуваються до докторських дисертацій, а її авторка Крамченкова Віра Олександрівна заслуговує на присудження їй наукового ступеня доктора психологічних наук за спеціальністю 19.00.01 – «загальна психологія; історія психології».

Офіційний опонент:

директор Українського НМЦ

практичної психології і соціальної роботи НАПН України,

доктор психологічних наук, професор

В.Г. Панок

